

ЯВИЩЕ АКАДЕМІЧНОГО ПЛАГІАТУ: ВИТОКИ ТА ШЛЯХИ БОРОТЬБИ

Катерина Афанасьєва,
*старший науковий співробітник НДІ
інтелектуальної власності НАПрН України,
кандидат філологічних наук*

Хоча юридичне обґрунтування терміна «плагіат» уперше з'явилося в українських нормативних документах лише в липні 2001 року в новій редакції Закону України «Про авторське право і суміжні права», власне явище плагіату має багатотисячолітню історію.

Факти, що засвідчують існування плагіату належать ще до часів Стародавньої Греції та Римської імперії. Засуджували літературні крадіжки відомі поети й мислителі того часу — Ювенал, Горацій, Вергілій і Марціал. Останній уперше застосував слово «плагіатор», яке латиною означало «викрадач чужих рабів», до літературних грабіжників.

В епоху Відродження, коли світ відкрив для себе твори античних класиків, плагіат спалахнув з новою силою. Деякі автори намагалися привласнити собі авторство цих стародавніх текстів. Л. Бруні д'Ареццо опублікував «Історію готів» Прокопія Кесарійського під своїм іменем; Перотті видав себе за автора байок Федрі; венеціанець Альціно знищив манускрипт трактату Цицерона «Про славу» («De gloria»), а найкращі місця використав у власних творах. У XVII столітті у Франції з'явилися навіть теоретики плагіату. Зокрема, Ф. Ла Мот ле Вайє у своїй роботі «Академія ораторів» відкрито радив маскувати власну нездатність до творчості плагіатом і навіть давав рекомендації, як, непомітно замінюючи всі вислови вкраденої фрази їхніми синонімами, приховати крадіжку.

Традиційно явище плагіату належало до етичної сфери взаємин. Наслідком етичного підходу стала відсутність реального правового регулювання проблеми. Попри наявність у вітчизняному законодавстві чіткого переліку порушень авторського права, які дають підстави для судового захисту (серед них зазначено й плагіат), серйозну відповідальність за цей різновид правопорушення застосовували не так часто. Проте власне випадки плагіату кожного разу породжують голосні скандали. Згадати хоча б справи політиків, які були звинувачені у плагіаті. Для наочної демонстрації обсягів запозичень у дисертаційному дослідженні колишнього міністра оборони Німеччини К. Гутенберга навіть була спеціально створена інфографіка, що рясніла сторінками багатьох Інтернет-ресурсів.

Цікаво, що часті, останнім часом, звинувачення політиків у плагіаті стали причиною появи спеціальних фахівців з пошуку випадків запозичення авторських матеріалів у наукових роботах високопосадовців. Так, найвідоміший у Німеччині «мислитель за плагіатом» М. Гайдингсфельдер не приховує, що ця діяльність давно стала його основним непоганим джерелом прибутку, а самих замовників, зазвичай, до пошуку спонукає не жага справедливості, а бажання «позбутися» чи завдати удару по репутації конкурента в політиці чи бізнесі [1]. Утім, попри замовний характер

пошуку «зачіпок» у наукових роботах, плагіат все ж наявний у таких працях. До того ж, до сьогодні не дуже публічна, у резонансні конфлікти все частіше втягується і академічна сфера.

Українське законодавство подає визначення поняття плагіат, за яким — це оприлюднення (опублікування), повністю або частково, чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору [2]. Академічний плагіат проявляється в багатьох формах, поділити його на різновиди можна за обсягом привласненого матеріалу — повний і частковий плагіат; а також за ступенем автентичності (подібних або сумнівних) текстів — прямий і опосередкований.

Під *повним плагіатом* мають на увазі навмисне привласнення авторства на твір у повному обсязі.

Частковий плагіат — використання у своїх працях частин або уривків з чужих творів без зазначення імені автора чи без оформлення уривку відповідно до вимог цитування.

Прямий плагіат передбачає привласнення авторства на чужий твір або його уривки, що використані без змін.

Опосередкований плагіат — привласнення авторства на чужий твір чи його уривки, що попередньо були видозмінені плагіатором. В його основі — переказ авторського тексту, те ж саме перефразування. Якщо прямий плагіат трапляється не так часто, то опосередкований є чи найпоширенішим порушенням у академічній царині.

Оскільки, згідно з українським законодавством (п. 8 ст. 3 Закону), авторська охорона надається тільки формі вираження твору [2], для підтвердження факту плагіату необхідно встановити — чи належить об'єкт запозичення до категорії форми, чи використані лише елементи змісту. До основних елементів змісту належать: ідея, сюжет, тема, конфлікт тощо; до елементів форми — мова, стилістичні звороти та ін. Такі усталені поняття, як «неповторна мова» й «оригіналь-

ний авторський стиль», використовують для підкреслення заслуг автора, позитивної оцінки його творів. Натомість у сфері авторського права вони виконують зовсім іншу функцію та слугують беззаперечними доказами авторства чи факту плагіату.

Водночас вимоги щодо форми та мовних особливостей деяких видів наукових робіт ускладнюють процес визначення авторства на твір, а в ситуації з опосередкованим плагіатом часто не дають можливості довести факт порушення. Останнє видається можливим лише за умов наявності дослівого копіювання авторського тексту чи його певної частини. У разі перефразування з частковою заміною мовних зворотів втрачаються стильові ознаки, що ідентифікують автора. Тож порушник привласнює не форму вираження авторського матеріалу, а його зміст, який авторським правом не охороняється.

На жаль, межа між фактом плагіату та подібними до нього явищами дуже хитка, а самі плагіатори нерідко вдало маскують запозичення чужих матеріалів під іншими правомірними способами використання авторських текстів.

Поширеною є практика перефразування оригінальних текстів. У тлумачному словнику знаходимо: «перефразувати — передавати чий-небудь слова, висловлювання, децю змінюючи форму, а часом і зміст викладу» [3]. Оскільки надання змістові нової форми власне порушенням не є, довести факт плагіату у цьому випадку важко. Саме на цій ідеї заснована популярна сьогодні послуга рерайту.

Рерайт (від англ. *rewriting*) — переписування, переписування, переробка тексту зі збереженням його змісту. Полягає в «якісному» перефразуванні тексту зі збереженням змісту, але зміненням форми твору. Чим багатший словниковий запас автора, тим якіснішим вийде рерайтинг вихідних текстів. Первинно рерайт мав на меті в доступній для читача формі подати складні професійні тексти та ши-

роко використовувався у журналістській діяльності. Сьогодні потреба в рерайтингу зросла у зв'язку з браком унікального контенту в мережі. Для наповнення сайтів якісним контентом компанії звертаються до послуг професійних рерайтерів. Виділяють два види рерайту — авторський і технічний. І якщо перший виконує людина — професійний рерайтер, то другий здійснюється за допомогою комп'ютерної програми що автоматично замінює слова оригінального тексту на синоніми. Втім при ретельному аналізі та порівнянні текстів цей спосіб не захищає власників контенту від загрози бути звинуваченими у плагіаті.

Другою за популярністю потребою в рерайтерах є саме сфера науки та навчання. Безліч компаній пропонують свої послуги з написання рефератів, дипломних робіт і навіть кандидатських дисертацій. Утім гарантії автентичності тексту готового продукту вам ніхто не дасть.

Іншим поширеним у науковій діяльності явищем є реферування. **Реферат** (від лат. *refero* — доношу, повідомляю, переказую) — це багатофункціональний вторинний документ, стислий точний виклад змісту документу, що містить основні відомості та висновки, без додаткової інтерпретації або критичних зауважень автора реферату. За висновками конференції з наукового реферування (Париж, 1949 року) вирізняють:

Інформаційний реферат — містить аргументи й наводить основні дані та висновки оригінальних документів. Містить фактологічну інформацію.

Індикативний реферат — це стислий реферат, створений з метою допомогти читачеві у вирішенні питання, чи слід йому звертатися до оригінального документа [4].

Оскільки критерії цього «стислому викладу» відсутні, це дає можливість за деяких обставин видавати факти плагіату за реферування.

Створення наукового тексту неможливе без залучення цитат інших фахівців. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про авторське право та суміжні права», *цитата* — «порівняно короткий уривок з літературного, наукового чи будь-якого іншого опублікованого твору, який використовується, з обов'язковим посиланням на його автора і джерела цитування, іншою особою у своєму творі з метою зробити зрозумілішими свої твердження або для посилання на погляди іншого автора в автентичному формулюванні».

Утім і таке, на перший погляд безневинне використання твору, може бути ні чим іншим як відвертим плагіатом. Частою практикою, на жаль, є *недостовірне цитування* — посилання в тексті на не наявне або помилкове джерело інформації з метою приховати факт неправомірного запозичення з оригінального джерела.

Інші у своїй науковій роботі поєднують дослівне цитування уривків авторського твору із їх перефразуванням, що не оформлені відповідно до умов цитування та створюють помилкове уявлення щодо автора цих рядків.

Можливе також і зловживання цитуванням, коли автор використовує невеликі уривки різних авторів у великій кількості. Водночас робота, фактично, не містить авторського тексту. Не дарма американський письменник В. Мізнер свого часу жартома називав копіювання з одного джерела плагіатом, а копіювання з двох — дослідженням.

За аналогічним принципом побудований іще один різновид авторського твору — компіляція. **Компіляція** (від лат. *compilatio* — крадіжка, грабж) — створення творів на основі чужих досліджень або творів (літературна компіляція) без самостійної обробки джерел. Відповідно до Цивільного кодексу України (ст. 420), компіляція належить до об'єктів авторського права.

Останнім часом явищу академічного плагіату стали приділяти більше уваги й ефективних способів боротьби

з цією проблемою у вітчизняних вишах досі не знайшли.

Законодавчі ініціативи не пішли далі проекту нового Закону України «Про вищу освіту», що передбачав зобов'язання вищих навчальних закладів вживати заходів (зокрема й шляхом запровадження відповідних новітніх технологій) щодо запобігання та виявлення плагіату в наукових роботах науково-педагогічних працівників і здобувачів вищої освіти, та притягнення останніх до дисциплінарної відповідальності, передбаченої статутом вищого навчального закладу.

Аналогічна практика давно та доволі вдало застосовується в зарубіжних вишах. Так, в одному з авторитетних вишів США — Пристонському університеті ще від 1893 року діє Кодекс честі, відповідно до якого під час написання контрольних екзаменаційних робіт студент письмово «заприсягається своєю гідністю, що не порушив Кодексу честі на цьому іспиті» або ж засвідчує що «ця робота є моїм власним дослідженням відповідно до вимог Університету» [5]. Канадський університет Bishop's University одразу заявляє про своє серйозно ставлення до академічної недбалості, зокрема плагіату, зазначаючи цей пункт у навчальних програмах дисциплін. Російський національний дослідницький університет «Вища школа економіки» затвердив Порядок застосування дисциплінарних стягнень щодо випадків порушення академічних норм у написанні письмових навчальних робіт. Відповідно до цього документа (п. 1.3), до порушень академічних норм, що регламентуються цим Порядком належать:

- списування письмових робіт;
- подвійне здавання письмових робіт;
- плагіат у письмових роботах;
- фальсифікації під час виконання письмових робіт;
- фабрикування даних і результатів роботи у своєму статуті.

Однак університет робить суттєву поправку щодо того, що вважатиметься плагіатом за цим документом. Зокрема, особливо наголошується той факт що плагіатом вважатиметься «використання в письмовій роботі чужого тексту, що опублікований на паперовому носії, без повного посилання на джерело або із посиланнями, але коли обсяг та характер запозичень ставлять під сумнів самостійність виконаних роботи або одного з її розділів. Плагіат може бути у вигляді дослівного викладення чужого тексту чи парафразу — подання чужого тексту із заміною слів та виразів без зміни змісту тексту, що запозичується» [6].

Цікаво, що термін «плагіат» використовується, зазвичай, для визначення одного з видів порушення цитування, а мова здебільшого йде про дисциплінарну відповідальність на підставі внутрішнього статуту навчального закладу. Питання порушення авторських прав такими документами не регламентуються, а власне факт законодавчо обґрунтованого порушення у ситуації із кожним студентом довести буде непросто.

Вирішення проблеми деякі українські навчальні заклади вбачають у використанні технічних засобів виявлення плагіату. Зокрема, в Національному авіаційному університеті студентські роботи проходять перевірку на програмі — до слова, власній розробці закладу — «антиплагіат». Втім подібні заходи мають і низку недоліків — процес порівняння ідентичності текстів обмежений даними, що занесені до кожної конкретної бази творів, а принципи визначення ідентичності текстів подекуди не враховують елементарне використання цитат або просто однакових слів у різних текстах.

На підтвердження актуальності заявленої проблеми хотілося б навести результати соціологічного опитування, що було спеціально ініційоване автором статті та проведено спільно із

соціологами (...) у кількох українських вишах у 2012 році.

Перед респондентами були поставлені такі запитання:

- Чи використовуєте Ви інформаційні ресурси Інтернету (сайти готових рефератів, електронні підручники тощо) в навчанні без посилання на джерело інформації?
- Чи замовляли Ви у період навчання послуги з написання рефератів, практичних, курсових, дипломних та інших робіт у сторонніх осіб або купували готові роботи через Інтернет?
- Які засоби, на Вашу думку, можуть бути ефективними у протидії плагіату серед студентів?

На запитання щодо використання інформаційних ресурсів інтернету без посилання на джерело інформації 97 % респондентів відповіли ствердно. 15 % опитуваних доводилося купувати готові роботи чи замовляти їх написання. При цьому якщо лише 5 % першокурсників вдаються до такого способу виконання контрольних робіт, то серед п'ятикурсників ця цифра збільшується до 25 %. Хоча деякі з першокурсників у графі «не купував готових робіт» відверто зауважують — «поки що ні!».

Що ж до бачення способів вирішення проблеми плагіату більшість студентів — 37,5 % — назвали ефективними технічні засоби виявлення випадків неправомірного запозичення авторських текстів. 21,5 % вірять у дієвість **дисциплінарних санкцій з боку керівництва закладу**, 18,5 % підтримує введення штрафних санкцій за незаконне використання творів у студентських роботах. Водночас активні користувачі інтернету є прихильниками технічних засобів, у той час як студенти, що мало чи взагалі не користуються ресурсами Інтернету більше підтримують матеріальні та дисциплінарні санкції.

Суттєвою причиною масового використання чужої інтелектуальної власності у процесі навчання є той факт,

що 10 % опитуваних взагалі не вважають плагіат поганим вчинком або протиправним правопорушенням, адже сприймають Інтернет як безкоштовне джерело інформації.

Факторами, що провокують плагіат серед студентської аудиторії названі:

- **ефект натовпу.** Так роблять усі, отже і мені дозволено;
- **завдання не спрямовані на прояв творчості.** На думку студентів викладачі самі провокують їх пропонуючи принести реферат на загальну тему, замість завдання зробити творчу самостійну роботу;
- **відсутність інформації щодо правомірних меж використання чужих текстів.** Значний відсоток студентів дорікає вищим навчальним закладам у неінформованні їх щодо вимог правомірного використання авторських текстів;
- **проблема неавторизованого контенту.** Величезна кількість матеріалів, які поширюються мережею Інтернет, розміщуються без зазначення імені автора що просто не дає можливості вказати автора під час посилання у роботі;
- **не засуджувальне/лояльне ставлення до плагіату в суспільстві.** Пасивність суспільства, законотворців, громадських організацій у ставленні до пропаганди правомірного використання цифрового контенту аж ніяк не сприяє покращенню ситуації.

Підсумовуючи вищенаведені факти очевидно стає, що вирішення проблеми поширення в нашій країні явища академічного плагіату має вирішуватись у кількох напрямках:

- поширення негативної думки щодо плагіату серед населення;
- формування правової культури в навчальних закладах;
- опублікування в ЗМІ, наукових виданнях фактів плагіату;
- позбавлення вчених звань, формування традицій суспільного ігнорування плагіаторів;

- використання комп'ютерних програм з перевірки текстів на плагіат;
- широке використання технічних методів захисту творів (зокрема в мережі Інтернет);
- впровадження посад для осіб, які займатимуться відстеженням фактів плагіату всередині установи (саморегулювання). ♦

Список використаних джерел

1. Кемпер О. Мисливець за плагіатом як професія [Електронний ресурс] / Оле Кемпер, Наталія Неділько. — Режим доступу до ресурсу : <http://www.dw.de/%D0%BC%D0%B8%D1%81%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D0%B5%D1%86%D1%8C-%D0%B7%D0%B0-%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D0%B3%D1%96%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BC-%D1%8F%D0%BA-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%84%D0%B5%D1%81%D1%96%D1%8F/a-16321145>.
2. Див. ст. 50 Закону України «Про авторське право та суміжні права» [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3792-12/page2>.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. В. Бусл. — К., 2002. — С. 750.
4. Вікіпедія [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B5%D1%84%D0%B5%D1%80%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F>. — (станом на 21. 11.12)
5. Кодекс честі Принстонського університету [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу : <http://www.princeton.edu/main/>.
6. Порядок применения дисциплинарных взысканий при нарушениях академических норм в написании письменных учебных работ в Государственном университете — Высшей школе экономики. — Сайт НИУ Высшая школа экономики [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу : http://www.hse.ru/org/hse/antiplagiat_info/plagiat

Надійшла до редакції 23.11.2012 року